

Kap 79 : Kronprinsen (III) (1933-1950) – 2:a världskriget före|under|efter.

Gustys 30- och 40-tal var både en upprepning av hans 10- och 20-tal och en förberedelse för trontiden. Gusty och uppenbarligen resten av befolkningen uppfattade länge Hitler som en ny version av Wilhelm II och finska vinter- och fortsättningskriget som en upprepning av inbördeskriget mellan vita och röda. Hitler hade som bolsjevikmotståndare sympatisörer inom den svenska överklassen men som företrädare för ett republikanskt parti var han ingen naturlig allierad för monarkisterna. När Hitler den 9:e april 1940 lät anfälla Danmark & Norge blev han tvärtom ett hot. Då pågick sedan länge de tyska judepogromerna. Som statsöverhuvuden tillkom det Gustaf V och senare Gusty att klart ta ställning i frågan. Det gjorde de aldrig. Kronprinsessan Victoria är den första i kungahuset som har besökt Auschwitz.

*

1933-1945 låg Gustys arkeologiska verksamhet nere. Han sysslade i stället med ytterligare en hobby blomsterodling: Rododendron på Sofiero & orkidéer på Ulriksdal. Detta med Rododendron hade börjat redan på 10-talet men under Orientresan 1934 köpte Gusty in en mängd nya arter som han hybridiserade. Han ägnade sig också åt trädgårdskonst, fruktodling, lantbruk, svamp m m och köpte sig en fiskestuga i Tärnaby.

Gustys period med resor varade 1926-1938. Den inledande Amerikaresan har skildrats i föregående kapitel. De övriga resorna var landskapsresor, besök av den svenska diasporan, statsbesök i det mindre formatet, handelsresor för exportföreningen och som inofficiell ”kulturambassadör”. Jag radar dem i kronologisk ordning:

- Maj 1926 och nio månader framåt var Gusty och kronprinsessan Louise på en jordenruntresa: Amerika-Hawaii-Japan-Korea-Kina-Indonesien-Indien. Amerika-besöket (se föregående kapitel) är utförligt dokumenterat i två reportageböcker¹ och i amerikanska tidningsartiklar, resten av resan mera fläckvis.² Kina-besöket är mest omskrivet. Gusty förefaller under vistelsen inte ha intresserat sig för handel utan enbart för antikviteter.
- Sommaren 1927 var Gusty, kronprinsessan Louise, prins Sigvard & prinsessan Ingrid på en landskapsresa i Norrbotten där de bilade runt till ett 20-tal platser. Resan skildrades mycket grundligt och det var uppenbart att invånarna var tacksamma över att bli uppmärksammade.³
- 1930 besökte Gusty Island. 1931 svenskborna i Estland. 1932 Jämtland och Härjedalen. 1934 Dalarna, Hälsingland och höga kusten.
- September 1934 och fem månader framåt var Gusty, kronprinsessan Louise, prins Bertil & prinsessan Ingrid på en rundresa i främre Orienten: Grekland-Turkiet-Syrien-Irak-Iran-Palestina-Egypten-Etiopien. Målsättning var både kulturutbyte och handel.

¹ Henriksson 1926; Swenne 1926.

² Svenska Dagbladets årsbok 1926: ss. 43-58; [En reskamrat.] ”Kronprinsessan på världsomsegling.” Vecko Journalen 1926:38, ss. 10-11,33; Boberg 1928.

³ Lagergren 1927.

Resan i sin helhet är dokumenterad i en reportagebok med Gustys egna bilder⁴ och det finns några längre artiklar.⁵

- 1936 besökte Gusty på nytt Norrbotten. 1937 Rumänien.
- 1938 gjorde Gusty, kronprinsessan Louise & prins Bertil ett tvåmånadersbesök i Delaware apropå 300-årsjubileet av svenskarnas ankomst. Gusty blev sängliggande i en njurstensattack och prins Bertil tog över programmet.⁶

Han förefaller ha sett resorna som ett välkommet avbrott. Han slapp dagspolitiken och tidvis också pressbevakningen.⁷ Gusty delade den rådande Engelbrekt-vurmen och som han hela 1930-talet hyllade med ord som: ”I vår historia finns väl få personligheter, som så förtjäna att enstämmigt hyllas, som Engelbrekt. Varför verkar hans insats samlande? Jo, därför att han för oss blivit den nationella folkfrihetens förkroppsligade företrädare - Engelbrekt hävdade både Sveriges yttre självständighet och den enskildes personliga frihet ... “⁸ Kanske det.

*

1939 kom så kriget. Gusty hade från 1924 lett eller deltagit i ledningen av de större fälttjänstövningarna. Nu tog yrkesmilitärerna över och Gusty fick en passiv roll som inspektör och observatör. Som kronprins deltog han i samma politiska sammanträden som sin far men hölls kort. Han tycks bara ha yttrat sig fyra gånger. Detta skedde i Utrikesnämnden (UN) den 1 december 1939 (Sovjetunionens angrepp mot Finland), i en extra konselj den 19 februari 1940 (om situationen i Finland), i UN den 9 april 1940 (Tysklands angrepp mot Danmark och Norge) och i UN den 23 juni 1941 (beslutet om att tillåta transitering av tyska trupp, den s k ”midsommarkrisen”). Nyårsafton 1940/41 höll han faderns radiotal till nationen.

Vid angreppet mot Finland förordade han i motsats till statsministern och sin far att Sverige inte skulle förklara sig neutralt men inte heller ingripa. Beslutet blev att Sverige skulle förklara sig ”icke krigförande”. Skillnaden skulle ligga i att en neutral stat inte bidrar med militär hjälp vilket faktiskt Sverige gjorde i form av frivilliga. Gustys egen insats var dock enbart humanitär:

Under finska vinterkriget den 30 november 1939 – den 13 mars 1940 bildades i Sverige en mängd hjälporganisationer. Gusty fick i uppdrag att snabbtreda deras ansvarsområden och blev den 21 mars 1940 ordförande i Rikskommittén för Finland som skulle koordinera insatserna. Kommittén övertog prins Wilhelms organisation Centrala Finlandshjälpen som under några månader fyllt en liknande funktion. ”Efter Tysklands anfall mot Danmark och Norge hemställde Rikskommittén den 16 april 1940 om att förändra sin verksamhet. Hemställan bifölls den 19 april 1940 och samtidigt ändrades kommitténs namn till enbart Rikskommittén. Rikskommitténs uppgifter vidgades till att omfatta även hjälp till familjer till inkallade svenskar, humanitär hjälp åt nordiska civila flyktingar inom Sverige, stöd åt Finlands återuppbyggande samt humanitär hjälp åt hemlösa i Finland. Den 19 juli 1940

⁴ Lagerberg red. 1935.

⁵ Svenska Dagbladets årsbok 1934: ss. 73-77; ”Kronprinsparet rustar till Orientresa.” Vecko Journalen 1934:35; ”Kronprinsparets Palestinabesök.” Judisk tidskrift 1935, ss. 9-14; Svenska Dagbladets årsbok 1935: ss. 81-84; R.J. [Robert Josephsson.] ”Sex timmar med kronprinsen.” Vecko Journalen 1935:5, ss. 22-23.

⁶ Svenska Dagbladets årsbok 1938: ss. 89-95; Henriksson 1939.

⁷ Westman 1987: ss. 145-146; Torbacke 1990: s. 66.

⁸ Älmeberg, 1927: s. 215. [Radiotal av G.A. slutet av 1939.]

utvidgades Rikskommitténs verksamhet även till att omfatta återuppbyggnadsarbetet i Norge. Den 25 oktober 1940 gavs Rikskommittén rätt att använda vissa medel för hjälp åt andra än nordiska flyktingar. Det stöd som lämnades Finland och Norge bestod bl.a. av leveranser av monteringsfärdiga hus och annan materiel. Till Finland levererades även t.ex. ambulering tvättstugor och läkemedel. Finska barn bereddes tillfälle att vistas i Sverige. Riksförbundet gav också direkta penningbidrag. Rikskommitténs verksamhet upphörde [den 24 december] 1942.⁹

Vid angreppet mot Danmark och Norge påstås Gustav inför tyskarnas maktspråk ha utbrustit ”Vi ha ingen anledning att kyssa de preussiska stövlarna”. Enligt sönerna Bertil & Carl Johan var han så upprörd att han t o m tappade en porslinspjäs i golvet. Det finns fyra någorlunda samstämmiga versioner av vad som inträffade:

- Ambassadör Gunnar Häggelöf: ”Den 6 april fick jag besök i UD av prinsarna Bertil och Carl Johan. De ville veta vad jag trodde. Jag svarade att meddelandena från Tyskland verkade mer än hotande. 'Det tyckte farsan också', sade prins Bertil. 'Han blev så förbaskad, när han hörde att regeringen inte ville mobilisera, att han råkade slå sönder en av sina finaste kinesiska pottor.' ”¹⁰
- Kommunikationsminister Gustaf Andersson i Rasjön: ”Inom regeringen hade vi genom varningar från rapportörer i Tyskland anledning förmoda att något var i görningen i riktning mot Skandinavien, men rörande tidpunkten när händelsen skulle inträffa, visste vi ej stort mer än vad allmänheten fick veta genom tidningarna. Statsrådsberedning sammankallades på morgonen den 9, och utrikesministern [Günther] redogjorde för vad som hänt. Han hade i tidig otta haft besök av tyske ministern som försäkrat, att Sverige skulle lämnas i fred och dessutom antytt, att man förväntade vissa tillmötesgåenden i fråga om transporter. Vidare hade ministern förmanat oss att ej vidta några åtgärder för att bistå Danmark och Norge samt varnat för att öka den militära beredskapen. Även kronprinsen och prins Gustaf Adolf var närvarande. Frågan gällde i första hand i vilken omfattning krigsmakten skulle ställas på fältet. Kungen tillrådde försiktighet för att inte väcka misstankar för aggressiva avsikter, medan kronprinsen påyrkade mobilisering omedelbart av alla stridskrafter. Det sistnämnda blev också resultatet av överläggningarna.”¹¹
- Högerpolitikern Ivar Andersson: ”[Kronprinsen] inskräppte nödvändigheten att Sverige upprätthöll sin fulla suveränitet och självständighet. Upptredandet mot Tyskland borde vara fast om än hovsamt. Det fanns ingen anledning att frukta, att tyskarna skulle gå bröstganges till väga, om Sverige inte i alla avseenden fogade sig efter dem.”¹²
- Justitieminister K G Westman: ”Ovissa om ett slag omedelbart också skulle riktas mot Sverige samlades vi till statsrådsberedning kl. 9. Den blev helt kort, ty kungen hade kallat oss till ett samtal på slottet. Vi samlades i hans enskilda våning och han kom in åtföljd av kronprinsen och arvprinsen. P.A. [Per Albin] och Günther ansågo, att vi borde företaga ytterligare beredskapsåtgärder genom att fortsätta mobiliseringen av armén stegvis och på sådant sätt, att tyskarna ej fingo anledning att taga våra åtgärder som en förevändning för ett slag mot oss i förebyggande syfte. Kronprinsen påyrkade i

⁹ Rikskommittén 1942; Riksarkivet 1999; Westerlund 2008: s. 315.

¹⁰ Häggelöf 1972: s. 39.

¹¹ Andersson 1955: ss. 244-245.

¹² Andersson 1969: s. 38.

fyra anföranden omedelbart vittgående mobiliseringsåtgärder, föreslog ett snävt svar på den tyska note, som vi fått, och talade om att det viktigaste för ett folk ej vore att bevara freden utan att rädda sin själ. Gustav ansåg, att man ej borde överila sig och upptog ganska otåligt kronprinsens inlägg. Det överenskoms att vi skulle rådgöra om åtgärderna i allmän beredning. Kungen gick, men stannade i tapetdörren och såg sig om efter kronprinsen. Denne hade stannat och höll på med det tämligen trögkörda företaget att bearbeta Bramstorp till förmån för sina lyriska synpunkter. Kungen tog då några steg tillbaka in i rummet och sade tämligen otåligt till kronprinsen: "Kom då!" Det var motsatsen mellan konung och kronprins, tillstädes i alla släktled.

Den tyska noten, som vi talat om inför kungen, innehöll 4 punkter. Den första innehöll, att Sverige ej skulle företaga några mobiliserings- och uppmarschåtgärder, som kunde anses riktade mot Tyskland. Av de övriga tre var den förargligaste den, som innehöll, att den svenska flottan skulle på kusten från Blekinge till Strömstad hålla sig inom tremilsgränsen. Det var särskilt denna punkt, som kronprinsen ansåg omöjlig att bifalla, då den stred mot Sveriges suveränitet och ett bifall skulle verka demoraliserande."¹³

Älmeberg kommenterar i sin biografi: "Gustaf Adolfs många inlägg denna dag var och förblev unikt i konseljernas och utrikesnämndens historia."¹⁴ Älmeberg berättar även fortsättningen: Gusty & Edmund sökte dagen därpå upp försvarsstabschefen Axel Rappe & ÖB Olov Thörnell "som tydligen tvingades ändra ståndpunkt inför de båda prinsarnas argument. Vad som sades vid mötet är fortfarande okänt. ÖB hade sedan ringt till Sköld, som då begärde det nya regeringsmötet på kvällen. Nu visade sig Hansson återigen vara den som var mest ovillig att höja beredskapen och göra något som tyskarna kunde ogilla, men Sköld och Günther lyckades få regeringen att besluta om fullständig och allmän mobilisering. Kronprinsens till synes hopplösa ståndpunkt två dagar tidigare hade nu segrat."¹⁵

Vid transiteringsdiskussionerna året därpå var Gusty privat emot några sådana men fogade sig i beslutet. Sammanträdet var efteråt omgivet av många rykten: Att Gustaf skulle ha hotat abdikera om han inte fick sin vilja om transiteringarna igenom. Denna uppgift är dock från flera år senare, framförd i ett tal av socialminister Gustav Möller och baserad på muntliga uppgifter från statsminister P.A. Hansson till honom själv enbart, uppgifter som aldrig har kunnat verifieras eftersom Hansson vid tidpunkten för talet hunnit avlida.

Det har inte gått att hitta någon information om vad Gusty gjorde resten av tiden 1942-1950. Förmodligen ordnade han sina samlingar & hjälpte sin far i ämbetet. En alternativ tolkning är att Gustaf V, eftersom sonen fronderade, resten av kriget förbjöd honom att närvara eller yttra sig. Det finns en del irriterade utbrott av Erlander m fl som kan tolkas i den riktningen. Efter kriget måste han dock åtminstone ha vikarierat under tiden som fadern semestrade i Nice. Med tanke på Gustys annorlunda politik bör det efter tronskiftet ha förekommit någon form av utrensning av hovstaten (=att nyckelpersoner hellre drog sig tillbaka till privatlivet än kompromissade), men inte heller någon sådan information har gått att hitta.

¹³ Westman 1981: s. 87.

¹⁴ Älmeberg, 2017: s. 236.

¹⁵ Älmeberg, 2017: s. 238.